

■
HALİL BALTACI
ÂŞIKLAR SULTANI AYNÜ'L- KUDÂT el- HEMEDÂNÎ'NİN
HAYATI ve TASAVVUFÎ ANLAYIŞI

İnsan Yayınları, İstanbul 2016, 211 s.

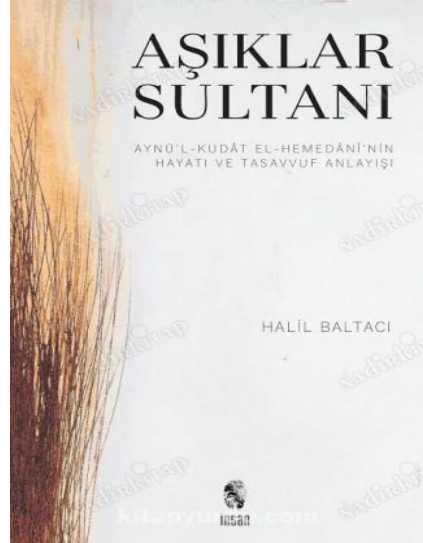
Arş. Gör.

DÜRDANE ZEYNEP TEKME

Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

orcid.org/0000-0002-6732-5761

durdanezeynep@gmail.com

*Başımda aşkının öyle nazı var ki, bana âşık olduğun zannındayım.
Ya vuslatın başımda çadır kuracak ya da bu yanlış beni başımdan
edecek.*

(Aynü'l- Kudât, *Temhîdât*, s.236)

Günümüzde, Vahdet-i vücud konusunda İbnü'l-Arabi ve takipçileri ile tarikatlar dönemi üzerinde yoğunlaşan çalışmalara mukabil tanıtım ve değerlendirmesini yaptığımız bu kitap, Gazali ve İbnü'l-Arabi dönemleri arasında yaşamış bir sufîyi -Aynü'l-Kudât el-Hemedânî (ö.1131)- konu edinmektedir. Bu bağlamda İbnü'l-Arabi öncesi vahdet-i vücud düşünce- sinin tespitine imkân sağlayan eser, Erzincan İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Halil Baltacı'nın doçentlik çalışmasıdır.

Yazar önsözde, son zamanlarda Hemedânî hakkında Batılı ve İran- lı araştırmacıların yaptıkları çalışmaların yoğunluğuna dikkat çeker. Hemedânî'nin günümüze ulaşan eserlerinin tamamının tahkik edilerek yayımlandığını ve birçoğunun Batı dillerine tercüme edildiğini aktarır. Kendisi Türkiye'de Hemedânî hakkında yeterli çalışma olmaması nede- niyle bu eksikliği gidermek adına eseri kaleme aldığını belirtmektedir (s.10).

Eser giriş, iki ana bölüm, sonuç ve kaynakçadan müteşekkildir. Li- teratür çalışmasına ağırlık verilen giriş bölümünde Hemedânî hakkında bilgi veren XII ve XV. yüzyıl arasında yazılmış eserler ile XX. yüzyıldan itibaren çeşitli dillerde yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Yazar bunları, erken dönemden başlayarak günümüze gelinceye kadar sistematik şe- kilde ele almış ve nitelikleri hakkında kısa bilgiler sunmuştur. Çalışma boyunca Hemedânî'nin eserlerinden alıntılar yapmaya özen göstermiştir

Birinci bölümde Hemedânî'nin “Hayatı ve Eserleri” iki ana başlık al- tında incelenmiştir. Hemedânî'nin hayatına ayrılan ilk kısım “çocukluğu ve gençliği, tasavvufa intisâbı ve müşidleri, irşad faaliyetleri ve tale- beleri, hakkındaki ithamlar ve şehâdeti” şeklinde düzenlenmiştir. İlgili başlıklarda yer alan (ithamlar ve Hemedânî'nin savunmaları gibi) mese- lelerin maddeler halinde izahı, Hemedânî'nin düşüncelerinin anlaşılma- sını kolaylaştırmıştır. Müşidlerine ayrılan kısımda sadece biyografik ni- telikte bilgilere değil Hemedânî'nin görüşlerinin seyrine de yer verilmesi

onun tasavvufi düşünce zeminini anlamada okuyucuya katkı sağlayan bir diğer önemli yöndür. Bu çerçevede Hemedânî'nin felsefeyle irtibatı (s.32), üzerindeki önemli tesirine rağmen onun Gazzâlî'ye tenkitleri (s. 37, 84) genel hatlarıyla sunulurken bu meselelerin detaylarına ikinci bölümde yer verilmiştir.⁶

“Birlik ve Varlık Anlayışı”nın ele alındığı ikinci bölüm, iki ana başlıktan müteşekkildir. İlki, “Bilgi Meselesi ve İlgili Kavramlar”dır. Bilgi ve varlık meselesinin tasavvuf tarihindeki yeri ve önemiyle ilgili girizgâhtan sonra “İlim ve Marifet”, “Akıl ve Basiret” ve “İman ve Yakîn” şeklinde üç başlık yer almaktadır. Bölümde incelenen konularla ilgili metinde cevabını bulamadığımız şu hususlara yazarın dikkatini çekmek istiyoruz:

1. Öncelikle Hemedânî'nin ilim ve marifeti ayırmasından bahsedilmekte (s.84), devamında ilmi, “mükteseb ve ledünni” şeklinde ikiye ayırıldığı ifade edilmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Hemedânî ledünni ilmi, “marifet” manasında kullanmıştır (s.87). Bu durumda o, ilim ve marifeti ayırtırmış mıdır yoksa marifeti ilim türlerinden bir tür olarak mı nitelendirmiştir?

2. Hemedânî'nin, “ilahi bilginin tamamen Hakk'tan kula doğru olduğu” görüşüne yer verilmiş fakat sonrasında nefis tezkiyesi yapıp kalbi tasfiye ederek ilahi ahlâkı edinmede kulun fiil ve iradesinin kabulünden bahsedilmiştir (s.88). Buna göre, Hemedânî'nin çelişkili gibi görünen sözleri epistemik skalada hangi paradigmaya oturtulacaktır?

3. Hemedânî'nin, “kendini bilmenin, Hz. Peygamber'in nefsinin bilme derecesi ve Hz. Peygamber'in de Hakk'ı gösteren bir ayna” olduğu görüşlerine yer verilmiştir (s.90). Buradan hareketle “Hemedânî'nin, İbnü'l Arabî'nin ‘Hakikat-i Muhammediyye’ anlayışındaki yeri nedir?”

İkinci bölümün “Akıl ve Basiret” kısmında, “ilmi edinme yöntemleri, aklın sınırları, filozof ve mütekellimin ile arifin bilgisinin farkı, peygamber ve arifin bilgisi” gibi pasajların birbirleriyle irtibatının yeterince sağlanamadığı görüntüsü vardır. Bu noktada örneğin, “Peygamber ve arifin bilgisi” konusunda Hakîm Tirmizî'nin velâyet düşüncesine yer verilmesi, Hemedânî'yi anlamaya katkı sağlayacaktır. Yine “Hakk'ın ilmi” bah-

⁶ Bkz.: s.124 ve 78. Dipnot

sinde onun, “Hakk’ın ilminde olmayan şey, asla varlık bulamaz; kişiyi burada yanıltan ise henüz varlık sahasına çıkan ve çıkmamış olanların Allah’ın ilminde müsavî olduğunu bilememektir. Bu sebeple Allah cüzler dâhil her şeyi bilendir” (s.101) görüşünün, “a’yan-ı sabite” düşüncesiyle irtibatı açısından değerlendirmeye tabi tutulması bir ihtiyaç halinde kendini hissettirmektedir.

İkinci bölümün diğer ana başlığı “Varlık Tasavvuru ve İlgili Bahisler” dir. Bu kısım, “Allah, Âlem ve İnsan” şeklinde üçe ayrılmıştır. Varlığa dair ilk konuda Hemedâni’nin, Allah’ın varlığını ispatta felsefe ve kelamcılara benzediği ancak bilgi kaynağı ve bilgiyi elde etmede onlardan ayrışarak (kadim varlığı hareket deliliyle ispat gibi) delillerinden ötürü onları yetersiz gördüğü ifade edilmektedir (s.104). Ardından, “Kadim- hâdis” konusunda Hemedâni’nin görüşlerine yer verilerek onun “vahdet-i vücut” düşüncesine sahip olduğu iddia edilmektedir (s.105). Bu, metnin çeşitli yerlerinde de vurgulanmaktadır (s.106-107). Kanaatimizce Hemedâni’ye “vahdet-i vücut” anlayışını atfetmede bir belirsizlik söz konusudur ve bunun giderilmesi için daha kuvvetli delillere ihtiyaç vardır. Zira “Allah’ı bütün varlığın mastarı” kabul eden Hemedâni, sudûra dair eleştirisinde “ilk akıldan neşet eden akıllar silsilesi’ gibi değil fakat bir olan varlıktan pek çok mevcudun meydana gelebileceğini ve bütün varlıkların Hakk’ın azameti karşısında küçük bir zerreden ibaret kalacağını” düşünmektedir (s.119). Dolayısıyla Hemedâni âleme ve insana -hakiki olmasa da- varlık izafe etmektedir. Bu durumda Hemedâni’nin görüşlerinin “fenâ” hâli ya da “vahdet-i şuhûd” anlayışına irca edilmesi de mümkündür. Diğer taraftan “vahdet-i vücut” anlayışı, “a’yan-ı sabite” fikrini de gerektirmektedir. Hâlbuki çalışmada, “a’yan-ı sabite” düşüncesinin Hemedâni’de mevcudiyetine dair bir malumat yer almamaktadır.

Eserde, Hemedâni’nin “Esmâ” hakkındaki görüşlerine de yer verilirken (s.113-115) onun, İbnü’l Arabî’nin “Esmâ” teorisine tesir ve benzerliklerinin de ortaya konulması başlık-içerik açısından üzerinde durulması icab eden bir konudur. Yine, “Allah-Âlem Münasebeti ve Yaratma” meselesinde Hemedâni’nin yaratmayı, “yoktan yaratma” dan ziyade “zuhur” şeklinde anladığı ve nur- vücut kavramlarıyla izaha çalıştığı görülmektedir. Buna göre Hemedâni, Allah’ın nuruyla aydınlanmayan şeyi “ademde kalmak” şeklinde nitelemiştir (s.117). Aynı husus, “halk-ı ce-

did” mevzusunda şöyle geçer: “Ma’dumun varlık nuruyla görünür olması ile ezeli kudretin tecellisi arasında özel bir nispet vardır. Bu nispet devam ettikçe ma’dum, varlık bulmayı kabule devam eder” (s.120). Bu bağlamda Hemedânî’nin “ma’dumun şeyliği” görüşü karşısındaki konumu da muallakta kalan bir diğer mevzudur.

Son bölümün ikinci başlığı “Âlem”dir. Bu başlık altında “varlık âlemlerinin sıralanması, nitelikleri ve aralarında geçiş yolu olup olmayacağı” meselelerine değinilmektedir. “Varlığın Sebebi Olarak Aşk” başlığı altında aşkla ilgili mevzular yer almakta, “Varlık- Nur İlişkisi” nde Hemedânî’nin nûr anlayışına değinilmektedir. Onun, “Nûr-i Muhammedî” ve “Nûr-i Siyah” a verdiği anlam ile “İblis Anlayışı” hakkındaki paradoksal ifadelerine getirilen izahlar, meseleyi anlamada okuyucuya kolaylık sağlamaktadır (s.154-55). Bu noktada, Hemedânî’nin “nur” hakkındaki düşüncesinin İbnü’l-Arabi’nin “câmiu’l-ezdâd” anlayışıyla irtibatı, cevap bekleyen bir diğer sorudur.

İkinci bölümün diğer başlığı “İnsan” olup ilk bahsi “Ruh ve Beden Arasında İnsanın Anlamı” dır. Bu kısımda, Hemedânî’nin aslında vahdet-i vücud düşüncesiyle çelişen ifadeleri okuyucu karşısına çıkmaktadır.⁷ Aynı yerde ruhun kідeminden bahsedilirken Hemedânî’nin bununla kastının ruhun beden öncesi yaratılması mı yoksa ezeli olduğu mu meselesi muğlaktır (s.170).

İkinci bölümün son başlığı “Seyr ü Sülûk” tur. Burada Hemedânî’nin pir- mürid ilişkisine dair: “Mürid; bu yolda din, iman, mal ve candan vazgeçmeyi göze almadıkça gerçek mürid olmaz”, “müridin dinden vazgeçmesi şeyhinin dine karşı gelme dâhil bütün isteklerine tam teslimiyet göstermesidir” (s.180). Gibi şeyhe teslimiyetin, konuya hâkim olmayanlarca yanlış değerlendirilebilecek ifadelerinden kastının izahı da bir ihtiyaç halinde kendini hissettirmektedir.

Sonuç kısmında Gazali’ye benzerliği açısından Hemedânî’yi bir yandan temkinli tasavvuf anlayışına dâhil eden yazar, diğer yandan onun tasavvufi bir mektebe isnad edildiğinde aşk ve cezbeye dayalı “Horasan Mektebi”ne daha yakın bulduğunu ifade etmektedir. Bu noktada, Hemedânî’de temkin ve telvin arasındaki ilişki ile düşüncelerinde

⁷ Hemedânî der ki: ‘Bedenden önce var edilmiş olan nefis, hâdis olmakla beraber beka sıfatına da sahiptir.’ Bkz.: s.170

vahdet-i vücudun izlerinin izahının daha somut delillerle, geniş düzeyde sunulması bir ihtiyaçtır. Her biri müstakil birer çalışma konusu olan meselelerin iki kapak arasında ele alınması yazarı böylesi bir sınırlandırmaya götürmüş olabilir. Müellifin bir yandan akademik dili muhafaza ederken diğer konuya ilgi duyan genel okuyucu kitlesine de hitap eden üslubu kitaba akıcılık kazandırırken eser, Hemedânî üzerine araştırma yapmayı düşünenler için öncü niteliktedir.